

- Bunce // M. McFaul, K. Stoner-Weiss (eds.) .) After the Collapse of Communism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – P. 207-231.
18. Gans-Morse J. Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post- Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm / J. Gans-Morse // Post-Soviet Affairs. – 2004. – Vol. 20. – no. 4. – P. 320–349.
19. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – P. 5-21.
20. Cohen S. F. Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia / S. F. Cohen // New York, NY: W.W. Norton. – 2000.
21. Stenning, A., Hörschelmann, K. History, geography and difference in the post-socialist world: or, do we still need post-socialism? / A. Stenning, K. Hörschelmann // Antipode. – 2008. – Vol. 40. – P. 312-335.
22. Rupnik, J. The Postcommunist Divide / J. Rupnik // Journal of Democracy. – 1999. – Vol. 10. – no. 1. – P. 57-62.
23. Stykow, P. Postsozialismus, Version: 1.0 / P. Stykow // Docupedia-Zeitgeschichte, 22. 4.2013, URL: <http://docupedia.de/zg/>
24. Kopstein, J. 1989 as a Lens for the Communist Past and Post-Communist Future / J. Kopstein // Contemporary European History. – 2009. – Vol. 18. – no. 3. – P. 289 - 302.
25. Merkel W. Systemtransformation / W. Merkel // D. Fuchs, E. Roller (eds.): Lexikon der Politik. Hundert Grundbegriffe. Philipp Reclam jun. Stuttgart. – 2009. – P. 294-297.
26. Croissant A. Defekte Demokratie. Konzept, Operationalisierung und Messung / A. Croissant, P. Thiery // Lauth, H.-J., Pickel, G., Welzel, C. (eds.) Demokratiemessung, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. – 2000. – P. 89-111.
27. Merkel W. Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa / W. Merkel // Schrenk, K. H., Soldner, M. (eds.): Analyse demokratischer Regierungssysteme. Wiesbaden: VS., – 2010. – P. 93-114.
28. Pickel S. Politische Kultur und Demokratiemessung, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. – 2006. – P. 15-313.
29. Bova R. Political Dynamics of the Post-Communist Transition: A Comparative Perspective / R. Bova // World Politics. – 2001. – Vol. 44. – P. 113–138.
30. Мельвиль А. Демократические транзиты, транзитологические теории и посткоммунистическая Россия / А.Ю. Мельвиль // Политическая наука в России: интеллектуальный поиск и реальность : Хрестоматия / Отв. ред.-сост. А.Д. Воскресенский. – М. : МОНФ ; ООО «Издательский центр научных и учебных программ», 2000. – С.337-368.
31. Pickel S. Demokratisierung im internationalen Vergleich. Neue Erkenntnissen und Perspektiven / S. Pickel, G. Pickel // VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. – 2006. – P. 6-373.
32. Pickel S. Politische Kultur und Demokratieforschung / S. Pickel, G. Pickel // K. Schrenk, M. Soldner (eds.): Analyse demokratischer Regierungssysteme. Wiesbaden:VS. – 2010. – P. 611-626.

УДК 324.342.8

АВКСЕНТЬЄВ А.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ОСНОВНІ МОДЕЛІ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ ТА ДЕЯКІ ЕФЕКТИ ВІД ЇХНЬОГО ЗАСТОСУВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Досліджуються основні моделі виборчих систем і наслідки, до яких призводить їх використання. Основний акцент зроблено на зв'язку виборчої системи з іншими елементами політичної системи. Аналізується вітчизняний досвід застосування діаметрально протилежних типів електоральних формул, а також феномен „диспропорційності парламенту”. За допомоги „індексу Галлахера” порівнюється рівень диспропорційності Верховної Ради України 3-7 скликань.

Ключові слова: виборча система, електоральна формула, індекс диспропорційності, процедура голосування, закон Дюверже, стратегічне голосування.

Авксентьев А.А.

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ И НЕКОТОРЫЕ ЭФФЕКТЫ ОТ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Исследуются основные модели избирательных систем и последствия, к которым приводит их использование. Основной акцент делается на связи избирательных систем с другими элементами политической системы. Анализируется отечественный опыт применения диаметрально противоположных типов электоральных формул, а также феномен „диспропорциональности парламента”. С помощью „индекса Галлахера” сравнивается уровень диспропорциональности Верховной Рады Украины 3-7 созывов.

Ключевые слова: избирательная система, электоральная формула, индекс диспропорциональности, процедура голосования, закон Дюверже, стратегическое голосование.

Avksentyev A.

THE MAIN MODELS OF ELECTORAL SYSTEMS AND SOME EFFECTS FROM THEIR USE: UKRAINIAN CONTEXT

The main models of electoral systems and consequences to which brings their use are researched. The main emphasis is placed on the connection of electoral systems with other elements of political system. Domestic experience of application of opposite types of electoral formulas, and also phenomenon of „parliament disproportionality” are analyzed. Level of disproportionality of the Verkhovna Rada of Ukraine of 3-7 convocations is compared with the help of „Gallagher's index”.

Key words: electoral system, electoral formula, disproportionality index, voting procedure, Duverzhe's law, strategic vote.

Пошук оптимальної виборчої системи є однією з основних проблем країн з демократичним політичним режимом. За роки незалежності України вибори в представницькі органи влади і місцевого самоврядування відбувалися з використанням різних електоральних формул, тому вже набутий вітчизняний досвід застосування діаметрально протилежних моделей виборчих систем, на нашу думку, потребує детального вивчення та глибокого аналізу. *Актуальність теми* також пояснюється необхідністю визначення дійсно ефективної, оптимальної виборчої системи для України („оптимальної” не з точки зору кон’юнктури і короткострокових інтересів політичних суб’єктів, а з огляду на деперсоналізоване дотримання принципів пропорційного, зокрема і регіонального, представництва і максимально точного відображення волевиявлення виборців).

Добре відомо, що різні процедури голосування („система Борди”, „метод Кондорсе”, голосування простою більшістю та інші) при фіксованих уподобаннях виборців можуть приводити до кардинально різних результатів. Цей висновок повністю зберігає свою силу і відносно

виборчих систем: провідний американський дослідник М. Уоллерстейн зазначав, що нейтральних виборчих систем не існує, і будь-який спосіб підрахунку голосів веде до результатів, що видаються сумнівними під кутом зору демократичних принципів [1].

Але якщо роль „правил гри” при визначенні волевиявлення громадян настільки велика, то, напевно, політикам важко втриматися від спокуси змінювати їх на свою користь. На цьому, зокрема, наголошує італійський дослідник Дж. Сарторі, говорячи, що порівняно з іншими елементами політичної системи, електоральними правилами легше маніпулювати в політичних цілях [2]. В українському контексті ця проблема набуває особливо гострого характеру: принципові зміни виборчого законодавства напередодні ледь не кожного волевиявлення громадян більшість експертів схильна розглядати саме як спробу ключових гравців маніпулювати вподобаннями виборців, а не як спосіб відшукати оптимальну модель для пропорційного представництва інтересів усіх груп громадян.

Стосовно можливих підходів до типологізації виборчих систем варто зазначити,

що традиційна хрестоматійна схема протиставлення пропорційної та мажоритарної системи (з виділенням проміжного типу – „змішаної моделі”) носить дуже спрощений характер. У цьому контексті важко не погодитись з тезою М. Уоллестейна: „Існує стільки модифікацій виборчих систем, скільки й демократій” [1, с. 157]. Дійсно, параметрів і критеріїв для класифікації систем дуже багато. Наприклад, провідна дослідниця електоральних моделей П. Норріс у своєму порівняльному аналізі виборчих систем відштовхувалася від таких змінних: *загальний тип системи* (пропорційний, мажоритарний відносно більшості, мажоритарний абсолютною більшості та інші), *формула розподілу залишків* (метод Гамільтона, метод д’Ондта тощо), *розмір формального прохідного бар’єру* (відсутність такого, 3%, 5% або будь-яке інше значення), *кількість місць у парламенті* (зазначимо, що кількість місць може бути фіксованим чи „плаваючим”, може складатися з суми місць за „мажоритарною” та „пропорційною” частинам), *орієнтовна кількість виборців*, яку представляє один депутат (частка від ділення загальної кількості виборців на кількість місць у парламенті), *розмір електорального циклу* (встановлений проміжок між черговими виборами), *індекс ефективної кількості партій* (за основу взятий „коефіцієнт Лааско-Таагепера” [3]), *кількість округів* (єдиний загальнонаціональний округ чи декілька одно/багатомандатних округів) [4].

Незважаючи на всі переваги детального аналізу виборчих систем, проведеного П. Норріс, така кількість параметрів певним чином унеможлиблює створення класифікації з більш-менш узагальненими категоріями, тому задля зручності в подальшому розгляді ми використовуватимемо традиційну схему поділу моделей на три великих „сімейства” – мажоритарні, пропорційні та змішані.

Мажоритарні системи. Серед 191 держав, які були включені до проекту порівняльного аналізу П. Норріс, 93 країни використовують ті чи інші форми мажоритарних систем [4] (щоправда, ці дані датуються 1997 р., тому можуть сприйматися як певна ілюстрація співвідношення, а не точний показник). Перший поширений тип мажоритарних моделей – „система відносно більшості”

(в англомовних текстах використовуються терміни „*plurality*” або „*first past the post*”). Виборці обирають серед кандидатів, які балотуються в їхньому окрузі від різних партій, а переможцем вважається той, хто набрав найбільшу кількість голосів. Ця система набула популярності серед багатьох англомовних країн (а її історичне коріння походить з Великобританії). У багатомандатних округах система відносно більшості перетворюється на *модель „блокового голосування”* (виборці мають стільки голосів, скільки мандатів розподіляється в окрузі). Ще одним специфічним типом мажоритарної системи відносно більшості є система „*подвійного одночасного голосу*”, яка застосовувалася, зокрема, в Уругваї та Гондурасі. Особливість цієї моделі полягає в тому, що від партій в округах балотується декілька кандидатів.

У багатьох країнах поширений інший тип мажоритарної моделі – „система абсолютної більшості” („*majority*”). Переможцем вважається кандидат, який не просто набрав більше за інших, а щонайменше 50% + 1 голос. Якщо жоден кандидат не здобуває підтримки абсолютної більшості виборців, зазвичай застосовується практика проведення „*другого туру*”, до якого виходять перші два кандидата (або декілька кандидатів, що подолали встановлений бар’єр, як це робиться, наприклад, в Угорщині). Проте другий тур – не єдиний варіант вирішення проблеми відсутності абсолютного переможця: зокрема, в Австралії застосовується мажоритарна система „*альтернативного голосування*”, яка передбачає не „категоричний”, а „ординальний” („преференційний”) спосіб вибору, і переможець визначається за допомогою підрахунку голосів, відданих за „другий вибір”.

Особливим типом мажоритарної моделі є „система єдиного голосу, що не передається” (SNTV). Вона свого часу застосовувалася в Японії та Йорданії, а зміст системи полягає в тому, що виборці обирають серед кандидатів (від однієї партії можуть балотуватися декілька претендентів, як і в системі „подвійного одночасного голосу”), але мають лише один голос (а не ту кількість, яка дорівнює кількості мандатів, що розподіляються в окрузі). Таким чином, якщо в окрузі, наприклад, розігрується 4 мандати, то

кандидат, що здобув трохи більше 20%, майже гарантовано пройде до парламенту.

Власне, мажоритарні системи з багатомандатними округами майже завжди стикаються з проблемою „природних бар’єрів” (як і будь-які інші системи з багатомандатними округами). Неможливо обійти стороною значний внесок у теоретичну розробку цієї теми А. Лейпхарта, який не тільки розмежував поняття „формальних” і „природних” бар’єрів, а й запропонував емпірично виведену формулу для розрахунку останніх: $T=75\%/(M+1)$, де T – величина бар’єру, а M – величина округу [5]. Проте використання цієї формули у випадку з одномандатними мажоритарними округами доволі часто дає збій: наприклад, якщо взяти за основу результати голосування на парламентських виборах в Україні (2012 р.), то на 10 з 225 округів (№17, №78, №87, №94, №96, №107, №120, №130, №132, №190) формула Лейпхарта була спростована.

Спробуємо визначити основні переваги й недоліки такого електорального формату. Головним плюсом мажоритарної системи прийнято вважати зв’язок обраного кандидата з виборцями округу (його відповідальність, перш за все, перед мешканцями округу, а не керівниками фракції). Ключовий недолік системи – відсутність адекватного представництва (у більшості мажоритарних систем з одномандатними округами голоси лівової частки виборців фактично „пропадають”), а разом і вкрай несприятливі умови для невеликих партій, і, навпаки, – кількість місць у парламенті для великих партій у більшості випадків дещо перевищує їхню реальну суспільну підтримку.

Пропорційні системи. Сукупна кількість країн, у яких використовуються різновиди пропорційної виборчої системи, майже дорівнює кількості держав з мажоритарними моделями (91 проти 93 станом на 1997 рік, за даними П. Норріс [4]). Пропорційні системи в першу чергу прийнято розділяти на електоральні моделі з „відкритими” та „закритими” списками. Другий варіант – „пропорційна система з закритими списками” – на перший погляд, більш простий: виборці віддають перевагу (майже завжди застосовуючи метод „категоричного голосування”) одному з кількох партійних списків, а партія, яка здобула більше голосів, визнається пере-

можцем. До представницького органу проходять усі партії, що подолали встановлений „формальний прохідний бар’єр” (за його відсутності – як, наприклад, в ізраїльському Кнесеті – існує лише арифметичний, „природний бар’єр”). При цьому варто розрізняти пропорційну систему з закритими списками і одним багатомандатним округом та систему з кількома багатомандатними округами і регіональними закритими списками. Останній варіант має на меті закріпити зв’язок виборців саме з місцевими представниками обраної партії, забезпечивши регіонам пропорційне представництво в парламенті. Для моделі з кількома багатомандатними округами великого значення набуває вибір електоральної формули розподілу залишків (це пов’язано зі зменшенням кількості мандатів, що розподіляється в одному окрузі).

Принципово іншим варіантом пропорційної системи є модель з відкритими списками. Вона дозволяє виборцю змінювати встановлений партією порядок кандидатів у списку, або ж самому вписати прізвища схвалюваних кандидатів у бюлетень. Іноді виділяють проміжні типи пропорційних систем – „квазісписочні моделі” (застосовувалися в Чилі до 1973 р. і у Фінляндії) і „panachage” (використовується в Швейцарії та Люксембургу).

Специфічним типом виборчої системи, яку теж прийнято відносити до пропорційних моделей, є так звана „система єдиного голосу, що передається” (STV). Вона застосовується в Ірландії і Мальті, проте не зважаючи на незначну поширеність, відзначається максимальною раціональністю. Доволі детальний опис цієї оригінальної системи наводить М. Фаррелл у своїй роботі „Electoral Systems. A Comparative Introduction”. Особливість системи – намагання максимально „корисно” використати кожен голос, тобто запобігти „втратам голосів” (під „втраченим голосом” розуміється, наприклад, відданий за кандидата чи партії, що врешті не здобувають жодного мандату, або за кандидата/партію, яка вже здобула максимум мандатів в окрузі, і кожен наступний голос для неї є надлишковим). У STV застосовується принцип ординального голосування, і кожен виборець не лише визначає одного фаворита, а повністю ранжує свої вподобання. Механізм „переадресації

втрачених голосів” реалізується двома способами: „надлишкові голоси”, віддані за переможців, віддаються пропорційно на користь „другого вибору”, зазначеного в бюлетенях, рівно як і голоси, віддані за кандидатів, що не мають шансів досягти квоти, також переадресуються на користь „другого вибору” [6].

Судячи з самої назви усього описаного вище „сімейства” виборчих систем (до якого входять моделі з закритими та відкритими списками, з одним багатомандатним і кількома багатомандатними округами, „квазісписочні моделі” і STV), їхньою основною перевагою є пропорційне представництво інтересів різних груп населення. Вони, на відміну від мажоритарних систем, залишають більше шансів для „малих партій” і забезпечують більш репрезентативний характер парламенту. Проте деякі дослідники цілком слушно ставлять питання: що таке репрезентація і наскільки вона потрібна/можлива? Про певну несумісність принципів демократії та пропорційності писав К. Поппер [7], а, наприклад, М. Фаррелл, говорячи про принципову можливість чи неможливість репрезентації, підкреслював, що представництво існує водночас у багатьох вимірах. Проте скільки ми виділимо критеріїв диференціації населення країни, стільки вимірів репрезентації й отримуємо. Тобто, керуючись логікою представництва, ми повинні забезпечити представництво в парламенті чоловіків і жінок у співвідношенні, що відповідає демографічному становищу в державі, „робітничого класу” і „середнього класу”, різних національностей, різного віку, міського та сільського населення тощо. І вся ця репрезентація повинна відбуватися одночасно, тоді як накладання такої кількості вимірів диференціації фактично унеможливує досягнення цієї мети [6]. У схожій тональності щодо проблематики пропорційності і представництва розмірковують Б. Грофман і Е. Рейнольдс: „Пропорційність не обов’язково виступає найважливішою характеристикою виборчої системи” [8, с. 31].

Щодо ключових недоліків пропорційних виборчих систем, то найчастіше дослідники називають роль електоральної моделі як каталізатора дестабілізації та фрагментації партійної системи, полегшення шляхів до парламенту для екстремальних і радикальних партій,

послаблення зв’язку кожного депутата з виборцями (і посилення залежності від партійного та фракційного керівництва).

Змішані системи. Третє „сімейство” виборчих систем, в яких часто поєднуються риси і механізми як мажоритарних, так і пропорційних моделей, налічує близько 30 національних практик. Змішані системи зазвичай складаються з двох частин (пропорційної за участі партій і мажоритарної за участі кандидатів), а кінцевий результат і розподіл місць у представницькому органі визначається як сума мандатів, отриманих суб’єктами виборчого процесу за кожною з частин. Два принципово різних типи змішаних систем – „паралельні” та „зв’язані” (ММР). У першому (більш поширеному) варіанті, який був втілений, зокрема, і в Україні в 2012 році, вибори партій і кандидатів фактично розділені і відокремлені. Тоді як у „зв’язаній змішаній системі” немає автономності двох частин виборчого процесу і існує певний механізм компенсацій („додаткових мандатів”), який перешкоджає можливій диспропорційності. Найбільш відомі приклади застосування змішаної зв’язаної системи стосується проведення парламентських виборів у Німеччині, Угорщині, Новій Зеландії. Використання компенсаційних механізмів часто веде до збільшення загальної кількості місць, тому парламенти в цих країнах мають не фіксовану, а „плаваючу” сукупну чисельність мандатів.

Так чи інакше, сама по собі типологія систем не є самоціллю – набагато актуальнішим виглядає аналіз можливих наслідків від застосування різних електоральних моделей. У другій пол. ХХ ст. дослідницький інтерес до вивчення ефектів від запровадження різних виборчих систем суттєво зріс. Використання методів порівняльної політології постійно спричиняло спроби узагальнити емпіричні факти в певні закони розвитку та взаємовпливу виборчої системи та інших елементів політичної системи. Одна з класичних спроб була здійснена М. Дюверже на початку 50-х: у своїй роботі „Політичні партії” автор сформулював деякі закономірності розвитку партійної системи залежно від вибору електоральної моделі. У сучасній науковій літературі ці закономірності часто називають „Законом Дюверже” та „Гіпотезою Дюверже” (таке

розділення вперше запропонував В. Райкер), хоча сам автор неодноразово підкреслював, що лише відзначив поширену тенденцію без претензій на її безапеляційний статус закону розвитку.

„Закон Дюверже” встановлює зв'язок між мажоритарною системою відносно більшості та кількісним виміром партійної системи: „Вибори на плюральной основі в одномандатних округах у цілому, сприяють встановленню двопартійної системи” [9, с.124]. „Гіпотеза Дюверже” підкреслює зворотний зв'язок: „Вибори за пропорційною системою здебільшого сприяють формуванню багартійності” [9, с.124]. Стосовно, мажоритарної системи з „другим туром”, то вона „породжує систему, в якій існує більше двох партій і вони проводять гнучку політику, проявляючи схильність до компромісів” [9, с.124]. „Закон Дюверже” викликав і продовжує викликати жваву полеміку серед науковців. Можливо, це пов'язано з відносною легкістю спростування „закону” – для цього достатньо навести хоча б декілька контрприкладів (а їх багато – та ж Шотландія, Канада, Індія, та й сама Великобританія, в якій окрім лейбористів і консерваторів, значний відсоток голосів здобувають ліберали). Критичним аналізом положень теорії Дюверже за різними напрямками займалися Д. Ре (його внесок у теорію виборчих систем особливо підкреслює А. Лейпхарт, віддаючи належне роботі автора „Політичні наслідки виборчих законів”, в якій ще в 1967 р. була зроблена перша спроба систематичного порівняльного аналізу), А. Вілдавські, В. Райкер,

С. Ліпсет, С. Роккан, Ж. Блондель, Ж. Лаво, Дж. Сарторі та багато інших дослідників. Власне, вивчення ефектів від застосування різних виборчих систем без посилання на роботи Дюверже виглядає як мінімум некоректним.

Проте з цілої низки робіт, в яких систематично перевірялася теорія М. Дюверже, ми зупинимося лише на двох. По-перше, це порівняльний аналіз А. Лейпхарта, який розглянув приклади 27 демократичних країн з 1945 по 1990 роки. Застосувавши у своїх розрахунках „індекс Лааско-Таагепера” (показник ефективності кількості партій [3]), автор дійшов таких висновків: оптимальна кількість „парламентських партій” („індекс Лааско-Таагепера” розраховується для визначення як „парламентських”, так і „електоральних” партій) за мажоритарної системи відносно більшості – 2,0, за мажоритарної системи з „другим туром” – 2,8, а за пропорційної системи – 3,6 [5]. Тобто дослідження А. Лейпхарта в цілому, підтвердило закономірності, визначені М. Дюверже.

Більш невтішних для теорії висновків дійшли Р. Кац (який здійснив аналіз 800 національних виборів до 1985 р.) та П. Норріс, на результатах дослідження якої ми зупинимося трохи детальніше. Проаналізувавши приклади 143 парламентських виборів в усьому світі (1994–2000 р.), П. Норріс визначила середню кількість парламентських партій (тобто таких, що здобули хоча б один мандат на виборах) за різних виборчих систем. Результати її дослідження відображені в „таблиці 1”.

Таблиця 1.

Середня кількість парламентських партій за різних виборчих систем [10].

Мажоритарні				Змішані		Пропорційні	
Альтернативні	Блокові	Абсолют.	Відносні	Паралельні	Зв'язані	STV	PR
9,00	5,60	6,00	4,78	8,89	8,71	5,00	9,68

При цьому „індекси Лааско-Таагепера” для основних сімейств виборчих систем дають інші результати: для мажоритарних (в середньому) моделей – 2,4, для змішаних – 3,3, для пропорційних – 4,8.

Серед інших „механічних ефектів” застосування різних виборчих систем окремо хотілося б наголосити на ролі „прохідних бар'єрів”. Посилаючись на А. Лейпхарта, ми вже ілюстрували різницю між „природним бар'єром” (запропонована автором

формула для його розрахунку: $T=75\%/(M+1)$, де T – величина бар'єру, M – розмір округу) і „формальним бар'єром”, який часто встановлюється при використанні пропорційної системи. П. Норріс підкреслює, що „тривідсотковий поріг, однак, є довільним, тому що реальна точка виключення може знаходитися вище або нижче” [10, с. 90]. Власне, це стосується не лише бар'єру на рівні 3%, а й будь-якого „формального бар'єру” взагалі.

Сама практика застосування бар'єрів є певною формою застереження від проходження до парламенту радикальних та екстремістських політичних сил, проте навіть такі благі наміри не змінюють її дискримінаційної сутності. Справа не лише в тому, що голоси виборців, відданні за „малі партії” виявляються витраченими марно, а й в тому, що самі виборці це розуміють і передбачають. Тобто встановлення „формального прохідного бар'єру” створює не лише механічні, а й психологічні ефекти: виборці прагнуть мінімізувати ризик марної втрати голосу і тому схильні обирати „сильні партії”, які точно подолають бар'єр, навіть якщо такі партії імпонують їм у меншій мірі, ніж „малі”. Г. Кокс розглядає, зокрема, й цей феномен, відносячи його до проявів „стратегічного голосування” [11], а в багатьох інших джерелах подібна ситуація описується в категоріях „корисного”, а або „розумного” голосування. Якщо припустити, що в Україні не було б „формального бар'єру”, то природний рівень виключення за змішаної системи склав би приблизно 0,33% (тобто на свої мандати точно могли б розраховувати представники партій „Україно, Вперед!”, „Наша Україна”, „Радикальна партія Олега Ляшка”, „Партія пенсіонерів України”, СПУ та, скоріше за все, „Партія Зелених України” і „Зелена планета”).

Ще один важливий „механічний ефект” вибору електоральних моделей – стабільність уряду. Більшість дослідників сходиться на думці, що мажоритарна система відносно більшості сприяє більш довгій і стабільній роботі „кабінетів”, ніж пропорційна електоральна модель. Насправді, ця теза знову повертає нас до проблеми взаємовпливу виборчих і партійних систем, тому що стабільність уряду напряму пов'язана з механізмом його утворення: очевидно, що сформований однією партією-переможцем „кабінет” буде більш

монолітним, ніж „уряд-продукт” коаліційних домовленостей різних груп інтересів.

Вибір тієї чи іншої електоральної моделі завжди гратиме на користь одних партій і зменшуватиме очікуваний результат для інших. Британська дослідниця Сара Бірч у своїй роботі „Ефекти змішаних виборчих систем у Східній Європі” підкреслила цікаву деталь: системи з одномандатними округами вигідні *неоднорідним* за структурою своєї підтримки (в першу чергу, регіональною) партіям, тоді як більш *однорідні* ризикують у підсумку недорахуватися мандатів [12]. Чудовою ілюстрацією може слугувати порівняння здобутків двох опозиційних партій – ВО „Свобода” та УДАР – в одномандатних округах. Менш рейтингова у всеукраїнському масштабі „Свобода” за рахунок високої регіональної концентрації своїх прихильників отримала вдвічі більше мандатів в округах, ніж УДАР, якому пророкували ледь не друге місце на виборах за пропорційною частиною. Таким чином, електоральна формула не тільки впливає на результати виборів (як безпосередньо на кінцевий розподіл місць, так і опосередковано на голосування виборців), а й у довгостроковій перспективі може певним чином видозмінювати інші компоненти політичної системи (зокрема, партійну модель).

Зважаючи на те, що за роки не залежності Україна на власному досвіді відчула переваги й недоліки електоральних моделей, які прийнято вважати ледь не діаметрально протилежними, видається доцільним звернутися до вітчизняного досвіду пошуку оптимальної виборчої моделі. Деякі статистичні дані з української практики застосування різних електоральних моделей наведені в „таблиці 2”.

Таблиця 2.

Підсумки парламентських виборів у контексті еволюції партійної системи [13]

Рік	Система	Кількість партій, чий представники пройшли до ВР	Результат (%) партії-переможця	Сума (%) голосів за партії, що не пройшли	Середній показник переможців в округах
1994	Мажоритарна	15	-	-	-
1998	Змішана	18	24,65	32,24	30,19
2002	Змішана	10	23,57	24,28	35,68
2006	Пропорційна	5	32,14	22,27	-
2007	Пропорційна	5	34,37	11,42	-
2012	Змішана	9	30	6,88	45,32

З огляду на наведені дані та персональні розрахунки, можна зробити декілька висновків. Насамперед, досить чітко простежується тенденція *консервації політичного ринку* – „малим партіям” стає все важче потрапляти до парламенту. Відсоток голосів, відданих за партії, що не подолали бар’єр на останніх виборах, склав лише 6,88% (порівняно 32,4% на виборах у 1998 р.), а кількість політичних сил, чії представники потрапили до Верховної Ради – 9 (показник скоротився вдвічі в порівнянні з 1998 р.). „Малі партії” здобули перемогу лише на 7 округах з 225. Власне, здобути перемогу в окрузі суто арифметично стало набагато важче: середній показник переможців – 45,32%, а 10 кандидатів, що набрали більше, ніж 37,5%, не змогли перемогти (тим самим спростувавши в своєму окремому випадку „формулу Лейпхарта”). Все це пов’язано як з суттєвим підвищенням ціни виборчої кампанії, так і з соціально-психологічним феноменом „корисного голосування”. Виборці, яким ЗМІ „допомагають” дізнаватися про шанси партій і кандидатів, схильні голосувати за більш привабливі альтернативи (не бажаючи витратити свій голос марно), які мають великі шанси на перемогу, тим самим позбавляючи „малі партії” своєї підтримки. Стосовно результату партії-переможця, то у порівнянні з минулими виборами він не був суттєво змінений: домінуюча партія в Україні постійно користується підтримкою в діапазоні від однієї чверті до третини виборців.

Таким чином, Україна стала своєрідним „полігоном” для випробовування кардинально різних типів виборчих систем: рух від чистої мажоритарної моделі (1994 р.) через змішану (1998 та 2002 р.) до чистої пропорційної (2006 і 2007 р.) наразі продовжується вже у зворотному напрямі. Такі коливання дещо нагадують рух маятника, тому не виключено, що після змішаної системи (2012 р.) на наступних виборах знову буде використовуватися чиста мажоритарна модель (тим паче, якщо це буде відповідати кон’юнктурним інтересам влади). Саме відповідність короткостроковим інтересам тих чи інших груп впливу, здебільшого, визначала сутність змін, що вносилися до виборчого законодавства України.

На вітчизняному досвіді досить легко проілюструвати ще один „вроджений

дефект” усіх виборчих моделей – *проблему диспропорційного представництва*. Американські математики М. Балінський і П. Янг одними з перших дійшли не втішних висновків щодо можливості ідеального пропорційного представництва. В опублікованій ними на початку 80-х років XX ст. роботі „Fair representation” йдеться про неможливість існування системи пропорційного представництва, яка б розподіляла мандати в повній відповідності до волевиявлення виборців [14]. Цей факт спонукав дослідників більш детально вивчати властивості виборчих систем, що відповідають за пропорційність. Російський вчений О. Карпов у своєму аналізі пропорційності Державної Думи використовує такі коефіцієнти, що ілюструють вроджені в систему викривлення принципів представництва: „індекс Ре”, „індекс Гатєва”, „індекс Сала”, „індекс Алєскєрова-Платонова”, „індекс Галлахєра”, „індекс Д’ондта” та „індекс Сєнт-Лагє” [15]. Всі вони у вигляді математичних формул розраховують різницю між часткою голосів, відданих за партію, та часткою мандатів, які вона в підсумку отримала.

У нашому дослідженні ми будемо використовувати формулу, запропоновану М. Галлахєром на поч. 90-х рр. XX ст. [16].

$$LSq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (V_i - S_i)^2}$$

де V_i – відсоток голосів, відданих за партію, а S_i – частка отриманих місць;

Зважаючи на те, що деякі парламентарські вибори (а саме – 1998, 2002 та 2012 років) відбувалися за змішаної системи (а індекси диспропорційності розраховуються для оцінки представництва в органах, обраних саме за пропорційною моделлю), розрахуємо в цих випадках LSq_1 для оцінки частини виборів, що відбулася за пропорційної системи, та LSq_2 – для аналізу співвідношення голосів, відданих за партію по багатомандатному округу, та фактичного кількісного складу фракцій. Варто зауважити, що індекс LSq_2 для Верховної Ради 7 скликання буде на порядок більшим, ніж LSq_1 через декілька факторів: по-перше, розподіл 225 мандатів за мажоритарною схемою, по-друге, „політичні міграції” серед вже обраних депутатів. На нашу думку, саме LSq_2 , а не LSq_1 дасть інформацію про реальну диспропорційність.

І ще одне зауваження суто процедурного характеру: сам М. Галлахер пропонує проводити розрахунки у відсотках, а не частках (тобто, наприклад $V_i - S_i = 30 - 32$, а не $0,30 - 0,32$). Фактично це не має суттєвого значення, проте для порівняння

результатів з „базою Галлахера” [17] зручніше, щоб індекси були величинами одного порядку. У „таблиці 3” і „таблиці 4” наведені розрахунки „індексу Галлахера” для ВРУ 7 скликання, а в „таблиці 5” – узагальнені дані по 3-7 скликанням.

Таблиця 3.

Розрахунки індексів пропорційності для партій ВРУ 7 скликання (LSq_1)

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Відсоток місць (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
Партія регіонів	30	32	4
Батьківщина	25,54	27,55	4
УДАР	13,96	15,11	1,32
КПУ	13,18	14,22	1,08
Свобода	10,44	11,11	0,45
LSq_1		2,33	

Таблиця 4.

Розрахунки індексів пропорційності для партій ВРУ 7 скликання (LSq_2)

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Розмір (%) фракції (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
Партія регіонів	30	46,62	276,22
Батьківщина	25,54	21,39	17,22
УДАР	13,96	9,45	20,34
КПУ	13,18	7,21	35,64
Свобода	10,44	8,11	5,43
LSq_2		13,32	

Таблиця 5.

„Індекси Галлахера” для ВР 3-7 скликань

1998		2002		2006	2007	2012	
10,81	2,29	7,79	8,83	8,51	4,46	2,33	13,32

Таким чином, саме Верховна Рада 7 скликання є найбільш диспропорційною серед попередніх складів парламенту. При цьому „пропорційна частина” системи в 2012 році забезпечила відносно більший рівень представництва, ніж у 2006 та 2007 роках (це пов’язано з різким падінням відсотку голосів, відданих за партії, що не подолали бар’єр), але мажоритарна частина та „політичні міграції” депутатів з фракції до фракції суттєво викривили пропорційність представництва. Якщо в 2002 р. головним „беніфіціарієм диспропорційності” виступив блок „За Єдину Україну!” (11,77% голосів у багатомандатному окрузі у підсумку перетворилися

на 22,44% депутатських мандатів), то у 2012 році – „Партія регіонів” (30% загальнонаціональної підтримки партійного списку і фракція розміром понад 46% від усього кількісного складу парламенту). Стосовно відносного зменшення диспропорційності при голосуванні за партійні списки, то „індекс Галлахера” чітко відобразив тенденцію голосування за „великі партії”, проте причини цього залишилися поза увагою. На нашу думку, „криза малих партій”, спричинена зростанням ціни виборчих кампаній, підвищенням „формального проходного бар’єру” та інформаційною кампанією з метою навіювання виборцям логіки „корисного голосування”,

призводить до викривлення самої ідеї пропорціонального представництва. Так чи інакше, „індекс диспропорційності” є корисним аналітичним інструментом і може бути успішно застосований при проведенні порівняльних досліджень для кількісного аналізу ефектів від застосування різних моделей виборчих систем

ЛІТЕРАТУРА

1. Уоллестайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность / М. Уоллестайн // Полис.– № 5-6, 1992. – С. 156-162.
2. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
3. Laasko M. Effective Numbers of Parties: a measure with application to west Europe / M. Laasko, P. Taagepera // Comparative Political Studies. – Vol. 12, 1979. – P. 3-27.
4. Norris P. Electoral Engineering / P. Norris. – New York: Cambridge University Press inc, 2004. – 375 p.
5. Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-seven Democracies, 1945-1990 / A. Lijphart. – New York: Oxford University Press inc, 1995. – 209 p.
6. Farrell D. Electoral Systems: A Comparative Introduction / D.M. Farrell. – New York: Palgrave, 2001. – 241 p.
7. Поппер К. Пропорциональная система противоречит демократии / К. Поппер // Журнал о выборах. – № 4. – 2004. – С. 55-57
8. Грофман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Грофман, Э. Рейнольдс // Ойкумена. – №3. – 2005. – С. 29-70
9. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с франц. Л.А. Зимина. – М.: Академический проект, 2000. – 538 с.
10. Норрис П. Электоральное реформирование и фрагментированная многопартийность: механические и психологические эффекты избирательных систем и их влияние на развитие партийной системы / П. Норрис // Ойкумена. – №3, 2005. – С. 71-105.
11. Кокс Г. Цена голоса: стратегична координація у виборчих системах світу / Г.В. Кокс ; пер. з англ. Г. С. Краснокутський канд. іст. наук ; наук. ред. пер. М. О. Баймуратов д-р юрид. наук, проф., акад. Укр. акад. наук. – О.: Бахва, 2003. – 454 с.
12. Бирч С. Эффекты смешанных избирательных систем в Восточной Европе / С. Бирч // Ойкумена. – №3, 2005. – С. 106-123.
13. Дані ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>
14. Balinsky M. Fair representation / M.L. Balinsky, H.P. Young. – New Haven and London Yale University Press, 1982. – 195 p.
15. Карпов А. Измерение представительности парламента в системах пропорционального представительства / А.В. Карпов. – М.: ГУ ВШЭ, 2006 г. – 40 с.
16. Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems – Quotas, Thresholds, Paradoxes And Majorities / M. Gallagher // British Journal of Political Science. – Vol. 22, 1992. – P. 469-496.
17. Gallagher M. The Politics of Electoral Systems [Електронний ресурс] / M. Gallagher. – Режим доступу: http://tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/EISystems/Docts/ElectionIndices.pdf

УДК 323:316.752

Вінникова Н.А.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Представлено дослідження аксіологічних детермінант творення політичних рішень у спектрі тенденцій розвитку політичного управління. Окреслено аспекти теоретичного дискурсу, дотичні до проблематики прийняття політичних рішень. Сформульовано методологічні принципи аналізу політичних рішень крізь призму ціннісно-нормативних і соціокультурних чинників.

Ключові слова: політичне рішення, політичне управління, ціннісні, соціокультурні детермінанти, психологічні чинники.